

КАДА ЈЕ ЧАИНИЧЕ ПОСТАЛО ЧАЈНИЧЕ? Оглед о Вуковој јоти у записима рукописних и штампаних књига Чајничке ризнице

Предмет истраживања овог чланка јесте начин биљежења ојко-
нима *Чајнице* и од њега насталог односно-присвојног придјева у за-
писима рукописних и штампаних књига Ризнице цркве Успења Пре-
свете Богородице у Чајничу. Истраживањем је обухваћено око шез-
десет записа насталих у периоду 1578–1898. године. Поред фрагме-
ната записа и снимака које рад доноси, примјерима се илуструје ко-
егзистенција елемената различитих правописних традиција у истом
тексту и хронологија смјене старе ортографске традиције Вуковом
реформисаном азбуком.

Кључне ријечи: *Чаиниче*, записи, графема, ортографија, по-
лувокал /j/, ортографска традиција, латинско слово, стандардизација

1. УВОД

У вишестолетној словенској и српској графематској традицији није не-
позната пракса да се са више различитих графема означава један вокал.
Принципом *једно слово – један ѿлас* није се у потпуности одликовала ни старо-
словенска ни српкословенска ћирилица. Ни предстандардна епоха српског
језика у том погледу не представља изузетак. На примјер, вокал /e/ обиљежа-
вао се са ⟨e⟩, ⟨ѣ⟩, а вокал /и/, који се сматра базичном графемом са ⟨и⟩, ⟨ї⟩, ⟨і⟩,
⟨ы⟩, ⟨v⟩, ⟨j⟩¹ (Младеновић, 2008: 257, 300, 311) итд. Кад је у питању глас неста-
билне артикулације, прелазник /j/, у споменицима из различитих периода
писмености налазимо различите начине његовог обиљежавања. Управо је би-
љежењу овог гласа било као самосталног графемског знака, било у склопу
вокалских и консонантских секвенци, посвећено највише простора у моно-
графским описима српског (позно)средњовјековног писаног наслеђа (Јерко-
вић, 1975; Стојановић, 2002; Драгин, 2007 и др.).

* zorica.nikitovic@flf.unibl.org

¹ Како закључује А. Младеновић, знак ⟨j⟩ као граfiјска варијанта ⟨i⟩, заправо продужено *i*, „постојао је у предвуковској рукописној ћирилици и чинио је једну од одлика граfiјског система појединих наших писаца и писара [...]. У штампаним текстовима овог знака није било“ (1962–1963: 50). Графема ⟨j⟩ у неколико разноликих граfiчких варијаната била је дакле само алогограф знакова ⟨i⟩, ⟨и⟩.

Како је српски народ писао прије стандардизације српског књижевног језика и реформе правописа, представља тему која је своју научну обраду за- добила и у домаћој и страној славистици кроз значајан број публикација и појединачних² радова. Периодизацију књижевних језика код Срба у XVIII стољећу дали су страни слависти – Б. Унбегаун³ и Н. И. Толстој⁴. Ову перио- дизацију, која је ушла и у школску наставу, у српској филолошкој средини у одређеним детаљима дорадили су П. Ивић⁵, а потом у значајном броју својих радова посвећених овом периоду, А. Младеновић⁶. Преглед резултата истра- живања предстандардне епохе српског језика са становишта назива језика и периодизације детаљно је дат у Суботић (2004: 145–191). „У многим докумен- тима народни језик се меша са црквеним, не увек у једнакој мери. Понекад није лако одредити да ли је реч о тексту на црквеном језику с елементима народног, или обрнуто” (Ивић, 1998: 109). Закључујући да је у радовима ау- тора који проучавају предстандардне⁷ књижевне језике евидентна неусагла-

² На примјер: Грицкат, 1966; Суботић, 1989; Ивић, 1997; 1998; 1990; Младеновић, 2008; Бјелаковић, 2019а, 2019б и др.

³ Ријеч је о књизи *Почеци књижевног језика код Срба*. Ова књига објављена је 1935. године у Паризу, а на српски језик преведена шездесет година након тога, 1995. го- дине. Ова периодизација у потпуности је одсјекла српскословенско шестовјековно је- зичко наслеђе у Срба свдећи српски књижевни језик само на идиоме актуелне у пе- риоду од Велике сеобе (1690) до Вукове реформе.

⁴ Н. И. Толстој је кориговао други период развоја књижевних језика у Срба који је дао Б. Унбегаун – рускословенски или славенизирани руски језик је подијелио на период коегзистенције норми и период конкуренције норми (в. Толстой, 1981: 33–40).

⁵ „Ако се запитамо који је био књижевни језик код Срба око године 1775, одговор ће бити недвосмислен: рускословенски. Ако поставимо исто питање у вези са годином 1870, одговор ће бити исто тако одсечан: народни језик. У међувремену знамо текао је постепен развој. Српска књижевност је запамтила безброј прелазних типова. Да се ма- тематички изразим, они попуњавају целу континуирану скалу од нула до 100 проце- ната. Знамо и то да су ти типови коегзистирали и ривализирали међу собом, а и са оба ‘чиста’ решења [...]. Наравно, јасно се могу уочити три основне категорије: доследан рускословенски, прелазни типови и чист вуковски народни језик“ (Ивић, 1990: 5).

⁶ Истраживање овог периода интензивирано је низом радова А. Младеновића, који је према ријечима А. Кречмер, „рехабилитовао славеносрпски језик“. Због наглашене продуктивности (годиште 1995. ЗбМСФил бр. XXXVIII/1 и XXXVIII/2 доноси осам радова овог аутора) упућујемо на монографску публикацију и тамо наведену литера- туру (в. Младеновић, 2008).

⁷ Према закључку И. Грицкат, под славеносрпским треба сматрати све оно што су људи од пера од друге пол. XVIII стољећа до средине XIX ст. надграђивали над својим родним дијалектом, русифицирање фонетике, морфологије и лексике. „Све је то представљало један скоро стогодишњи, напрегнути процес, добронамерно и захук- тало хватање корака са духовним животом у напреднијим земљама, уз много лутања због недостатка адекватног израза и искуства“ (1966: 65). „Под славеносрпским се подразумева језик српских текстова, насталих у аустријском делу Србије у времену између 1760. и 1830“ (Кречмер, 1990: 221).

шеност и неуједначеност у термилошкој и појмовној равни кад је у питању именовање књижевних језика код Срба у предвуковском периоду, Љ. Суботић даје табелу у којој су сабрани сви називи књижевнојезичких типова у лингвистици (2004: 187).

Иако је у србистици реализован значајан број истраживања, закључиће И. Бјелаковић, „прецизних података, јединствене и заокружене слике о језичком раслојавању, о смени српскословенског рускословенским језиком, те о појави полиглосије и славеносрпског језика у свим областима које су насељавали Срби – још нема“ (2021: 380). Ово се посебно односи на оне географске просторе⁸ који су стољећима били под туђинском влашћу, турске а потом аустријске управе, у времену у коме за Србе није постојао јединствен политички центар. Разуђеност фонолошких одлика у садејству са графемским довела је до објективног закључка изреченог у *Крајњој историји српског књижевног језика*: „Употреба ћирилице представља, практично, једину константу у славеносрпској писмености“ (Милановић, 2004: 97).

Како је изгледала та ћирилица у окриљу црквеноадминистративног миљеа на географским просторима савремене источне Босне то јест средњовековне сјеверноисточне Херцеговине, можемо видјети из записа. Предмет овог истраживања јесте начин биљежења ојконима *Чајнице* у записима рукописних и штампаних књига Ризнице цркве Успења Пресвете Богородице у Чајничу. Ово истраживање омогућено је посљедњих година појачаним научним⁹ интересовањем за реликвију која се чува у Музеју ове цркве – свето¹⁰ Чајничко јеванђеље – а што је резултовало проучавањем свеукупног књижног фонда у склопу научноистраживачког пројекта¹¹ *Стара српска рукописна и штампана књига са простора историјске Босне и Херцеговине* (2024–2025). Захваљујући резултатима рада сарадника на пројекту Миланке Убипарип, Мирослава Лазића и Жарка Војновића који су урадили археографски, кодиколошки и

⁸ Простори историјскојезичке Херцеговине и Босне још увијек су необрађено истраживачко поље. Скроман допринос покушали смо дати прегледом споменика и дијалектолошких одлика старосрпског језика у временском раздобљу XII–XVIII стољећа (Никитовић, 2021; в. Никитовић, 2025).

⁹ Године 2023. у Источном Сарајеву одржан је међународни научни скуп под називом *Српски споменици из средњовековне Босне и Хума: проучавање Чајничког јеванђеља* који је сабрао еминентне стручњаке из земље и иностранства, а из којег је проистекао истоимени научни зборник у издању Академије наука и умјетности Републике Српске и Српске православне Митрополије добробосанске, в. ССЧЈ 2024.

¹⁰ О именовању односно секуларизацији назива, а потом и преименовању најзначајнијих српских средњовековних богослужбених књига у циљу њиховог изузимања из корпуса српског писаног наслеђа, в. Никитовић, 2024.

¹¹ Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци је носилац научноистраживачког пројекта коме придружујемо и овај чланак, а који по Рјешењу бр. 19.032/961 - 48/24 од 30.12.2024. суфинансира Министарство за научнотехнолошки развој и високо образовање Републике Српске.

библиографски опис ових драгоцених књига, имали смо могућност да сагледамо цјелину руком писане ријечи коју чувају маргине и покорице књига. Детаљан археографски опис ових рукописа драгоцен је извор и поуздан основ за испитивања не само српског ћириличног писма и историје српскога језика уопште, већ и свједок његовања православне духовности и историје богослужења¹² у Српској цркви, нарочито на простору југоисточног Подриња, у периоду од XV до краја XVIII стољећа (Убипарип, 2024: 364). Фонд књига Чајничке ризнице садржи рукописе, ране српске штампане књиге и рускословенске богослужбене књиге, по чему се чајничка црквена средина не разликује од већих и значајнијих црквено-манастирских средишта средњовјековне Србије, која су преживјела до данас. „Идентичну физиономију имају и најважније библиотеке које означавају крајње географске рубове српског¹³ духовног простора, попут оних у Хиландару, Сентандреји, Темишвару, Трсту итд., што значи да формални састав чајничке црквене збирке у ствари представља очекивану константу“ (Војновић, 2024: 407; в. Убипарип, 2024: 353–368; Лазић, 2024: 369–386).

Овим истраживањем обухваћено је око шездесет записа из укупно 35 књига. Најранији запис датиран је 1578. године а најкаснији је из 1898, с тим што највећи број записа припада деветнаестом стољећу. Сви примјери које наводимо у овом чланку преузети су из издања¹⁴ а потом поређени и провјерени са графијом рукописних изворника¹⁵ у Ризници српске православне цркве у Чајничу. Циљ овог истраживања јесте да прикаже коегзистирање елемената различитих правописних традиција у истом тексту, утврди хроноло-

¹² „У одржавању континуитета богослужбеног живота на српском етничком и духовном простору у време османске власти, уз рукописне књиге посебан значај су имале српскословенске инкунабуле и палеотипи. Реч је о књигама неопходним за одвијање литургије и осталих богослужбених радњи у Православној цркви, штампаним од последње деценије 15. до средине 17. века ћириличким писмом на српскословенском језику. О богослужбеној употреби ових књига на простору данашње Босне и Херцеговине, односно Републике Српске, сведочи и збирка похрањена у ризници Цркве Успења Пресвете Богородице у Чајничу“ (Лазић, 2024: 369).

¹³ „Ова збирка својом разноврсношћу сведочи да је у њој богослужење вековима могло бити одржавано на високом нивоу, као у манастирима, због чега се књижни фонд свесно развијао и одржавао, између осталог и непрестаном бригом о његовом физичком стању, која се огледала у планском препевезивању. Све ове типичности показују потпуну интегрисаност северних крајева некадашње Старе Херцеговине у српско духовно и књижно наслеђе, а нетипичност богатства те формално парохијске збирке сведочи о њеној изузетности развијаној вековима“ (Војновић, 2024: 407–408).

¹⁴ У питању је публикација која је у завршној фази припреме за штампу, а у којој су с археографског и библиографског аспекта описани рукописи, ране српске штампане књиге и рускословенске књиге које се данас чувају у Ризници Српске православне цркве у Чајничу.

¹⁵ Из техничких разлога, као и обима рада, овом приликом не дајемо илустрације свих у раду поменутих записа.

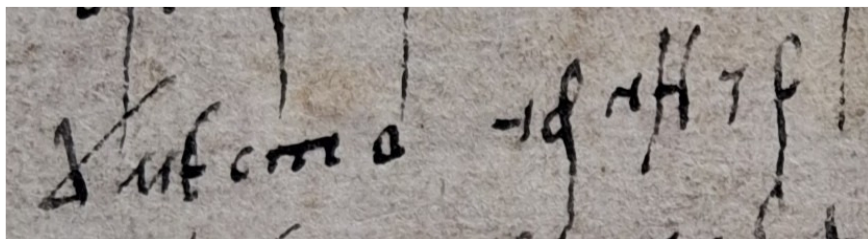
гију смјене старе традиције Вуковим стандардизованим правописом, као и фрагменте дијалекатске слике ове географске области. Графемски лик ојконима *Чајниче*, приказан кроз хронологију његових историјских ортографских потврда, кохезионо је средство у сагледавању набројаних питања. Начин означавања гласовних особености, уз детаљан осврт на графију и ортографију записа, остаје предметом будућих истраживања.

2. НАЧИНИ БИЉЕЖЕЊА РИЈЕЧИ ЧАЈНИЧЕ И ЧАЈНИЧКИ У ЗАПИСИМА КЊИГА

Најстарија потврда ојконима *Чајниче* у записима богослужбених књига *Чајничке* ризнице налази се у запису из Четворојеванђеља попа Оливера (1513). Ријеч је о запису из 1578. године у коме је забиљежен прилог чајничкој Цркви – Цветко Радак(овић) поклонιο је њиву код Борка (и данас село Борак, западно од Чајнича) (Убипарип, 2025).

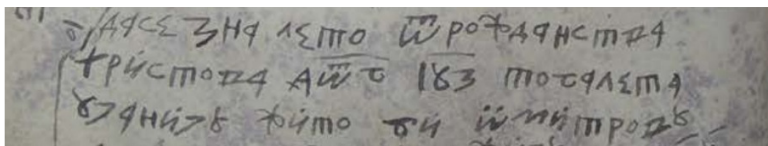
2.1. Запис из XVI стољећа чува један од три графемска лика истог ојконима биљеженог у књижном записима – *чаниче*. Са фонетског становишта, облик *чаниче* настао је дисимилационим путем. У изворном облику ријечи неслоговно *и* нашло се између два палатална /ч/, дакле у фонетском низу нашла су се три палатална гласа: /ч/, /ј/ и /ч/ због чега је дошло до њиховог разједначавања, самим тим до упрошћавања структуре ријечи. Важно је истаћи да је фонетски облик *Чаниче* жив и данас, чули смо га у разговору с информатором Вујадином Поповићем из села Трпиња код Чајнича, као и у говору других мјештана. Такође, облик *Чаниче* чувају и надгробни споменици на мјесним гробљима.

Бъ лето 7 тисно и ѣс (7086=1578) цветко радак --- приложи нивѣ кодъ борька
близъ гора при--- прѣтинсто в(огороди)ци и приснод(ѣ)ви мариѣ ѣ храмъ оуспенне въ
нощелѣ презвитероу попѣ вѣкѣ ѣ место *чаниче* (Зд).

Слика бр. 1. Фрагмент записа на л. 406 б. Четворојеванђеље попа Оливера, 1513. г. (Зд)

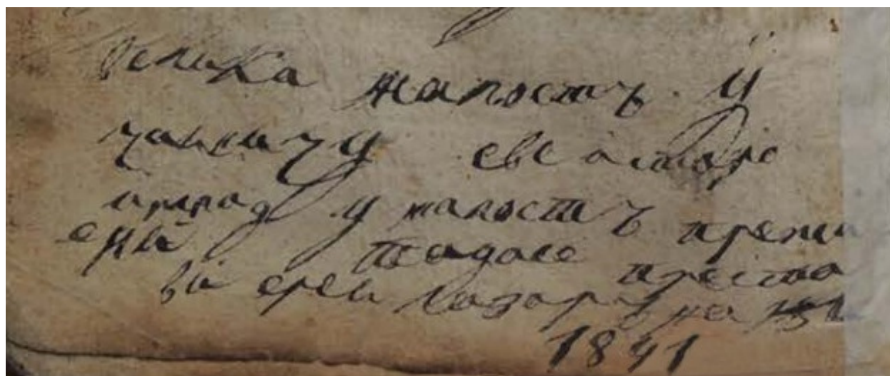
Тога лета у Чаничѣ жито би в Митровѣ дне пара д 4, 1803. (Зж); храма Успения Богоматере Чаниче 1855 июля 5. (310); Убрвсѣ Господа і Спаса. 1870 го месеца апріла 20 ереї Димітріе Поповић у Чанічу. 1870 (335); 1875 поче ѡклапати кнѣге црковне ерей Димитрія Поповић из Чанича родомъ (312).

Слика бр. 2. Фрагмент записа на л. 101 б. Октоих првогласник 1494. (Зм).

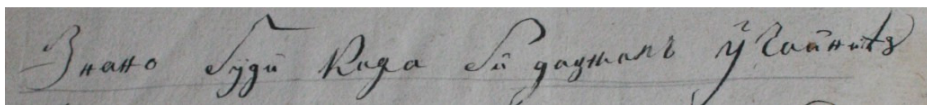
2.2. Највише потврда је са графемском секвенцом <аи>. Предочене записе биљежили су чајнички свештеници у периоду 1824–1898. године: Симо Давидовић, Стојко Буровић, Тане Комадановић, Лазар Комадановић. По броју записа истиче се чајнички јереј Лазар Комадановић чија рука је прилежно биљежила локалне догађаје, а посвећеност чајничкој светињи сачувала бројне књиге.

Сие писмо мене лазара комадановича ис чаинича, 1824. (3б); знано буди каде писа лазо комаданович ис чаинича 1826. (3а); Сие писмо мене попа Лазара из места Чаинича да се зна кои е година на 1831 месеца јаноария (Зз); таслића за чаиниче на 1838. (Зј); на 1840 јаноарія 6 у Чаиничѣ ерей Лазаръ (Зк); да се знаде каде би велика жалостъ у чаиничу [...] тада се престаѣ ереи Лазаръ на 1841 (Зђ); сие писмо мене тана комадановића из чаинича писа на пачисти понеделник на 1852. (Зг); сие писмо мене тана комадановића из чаинича писа 1852. (Зв); Сима Давидовића изъ Чаинича 1865. (36); Селамъ и поздравъ ѿ мене Стоика Буровича из места Чаинича (Зж). Одпоче се звоник 1893. у Чаиничу правити. (343).

Слика бр. 3. Запис листа 25б, Псалтир с последовањем (Зђ).

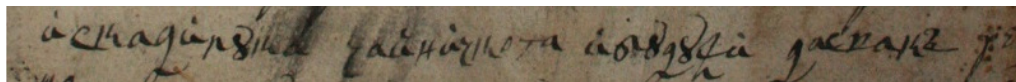
Свега је неколико примјера са графемом <й>: лазо комаданович ис чайнича на .. 1826 месеца (3а); Знано буди када би иерей Стоиянъ и попъ Тане ефимери у Чайнићу... Знано буди када би дацкаль у Чайнићу Іосо ... на 1854. года (318) и др.

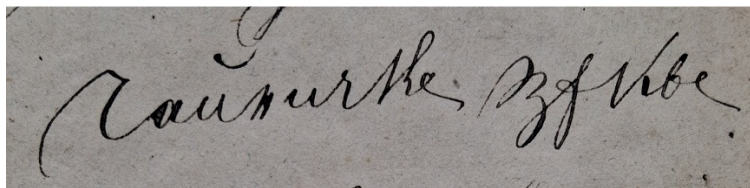
Слика бр. 4. Фрагмент записа на последњем поткор. листу, Служебник (318).

2.4. Када је у питању односно-присвојни придјев, такође су потврђени примјери са графемом <й> (1); неколико примјера има самогласничку графемску секвенцу <аи> (2); док је последњи примјер, аналогно структурно упрошћеном облику Чаниче, резултат дисимилационих фонетских процеса који су упростили фонолошко-прозодијску структуру мотивне ријечи (3).

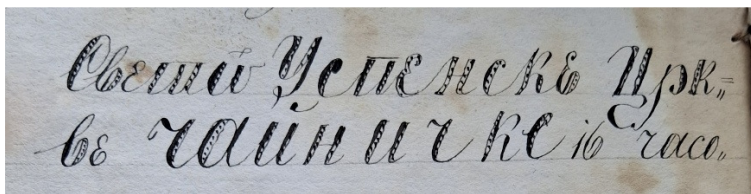
- (1) чайничка храма 1761. (37); када се гради Чайн|ичка и покрива црква 1804. 1815. (314); авлиа око цркве чайничке 1834. (317); хришћанска кадилка чайничкога (1834) (317); Гради се авлиа око цркве чайничке 1837 (315); чайничке младежи 1868. (38).

Слика бр. 5. Фрагмент записа на листу бр. 146б, Служебник (317).

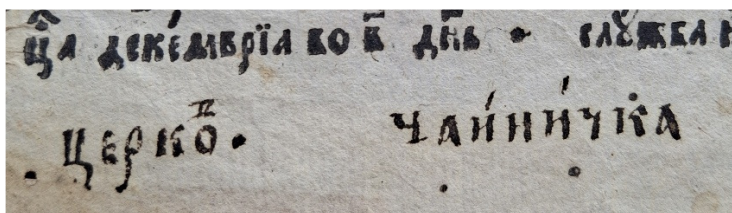

Слика бр. 6. Фрагмент записа 342

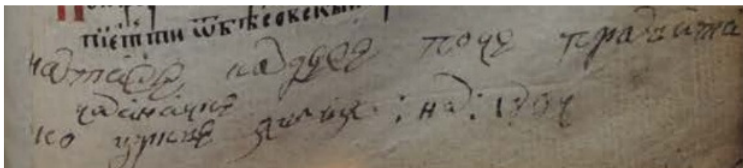

Слика бр. 7. Фрагмент записа 38

- (2) [з]нати се каде се поче правити [о]ко чаиничке цркве авлиа на 1837 (3и); Сия Типикъ чаиничке цркве ко пресвете богородиц писа Димитрие Поповићъ чаинички 1866. године (31).

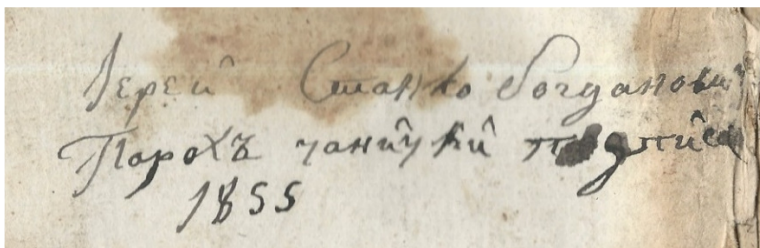

Слика бр. 8. Фрагмент записа са доње маргине (37).

Слика бр. 9. Фрагмент записа листа 210а, Псалтир с последовањем (Зи).

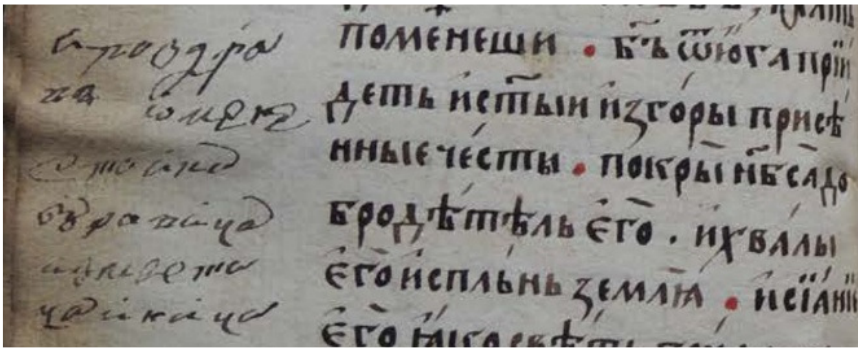
(3) Ђерей Станко Богданович Парохъ чанички подписа (1855) (319).

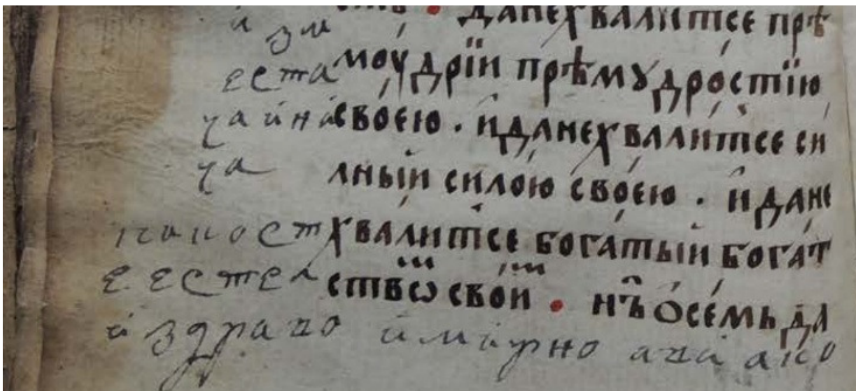
Слика бр. 10. Запис на предњем поткоричном листу, Ирмологиј. (319).

Међутим, број примјера унутар класификације ⟨й⟩ / ⟨и⟩ у овој фази истраживања није дефинитиван¹⁶ јер графемски лик ове ријечи (као и других) садржи надредне знаке којима нисмо успјели установити системску употребу. Слово ⟨и⟩ које би се могло читати и као ⟨й⟩ са прозодијским знаком за краткоћу у вриједности /j/, и као ⟨и⟩ у фонолошкој вриједности /и/ није увијек означавањем истим надредним знаком, па не можемо у свим примјерима бити сигурни о ком гласу је ријеч, тим прије што је и вокал у наредном слогу, као што се може видјети из илустрација бр. 11 и 12, такође обиљежен истим знаком.

¹⁶ „Како славеносрпски језик чини мање или више произвољну и непреврену мешавину српског народног, новорускословенског и славеноруског односно руског језика, то и транскрипција славеносрпских текстова никако не може бити нормализована“ (Ђорђевић, 1971: 217). Овај закључак П. Ђорђевића могао би се примијенити и на записе писане српским народним језиком с елементима старијих ортографских традиција предстандардне епохе. Будући да у записима књига Чајничке ризнице срећемо различите надредне знаке, питање ортоепско-ортографског статуса /j/ у предстандардној језичкој епоси, потребно је додатно освијетлити проширивањем истраживачког корпуса на друге ријечи и надредне ознаке над графемом [и].

Слика бр. 11. Фрагмент записа л. 101б, Псалтир с последовањем (Зж).

Слика бр. 12. Фрагмент записа л. 100б, Псалтир с последовањем (Зж).

2.5. Трообразни начин биљежења ојконима Чаниче / Чаиниче / Чайниче и односног придјева чайнички / чаинички / чанички отвара питање биљежења гласовне секвенце /аи/ и гласа /ј/ у другим ријечима сачуваних записа. Којим графемама је биљежено /ј/, најбоље се може видјети из грцизма *јереј* који у својој графемској структури садржи два сонанта-полувокала. Кад је у питању почетак ријечи, могуће је разликовати неколико начина обиљежавања: ⟨іе⟩ ⟨іе⟩ ⟨Іе⟩ ⟨Іе⟩ ⟨е⟩, што према нашем мишљењу не мора значити да се именица *јереј* изговарала различито. Закључак П. Ђорђевића је да се не може знати „када слово *и* треба читати као *ј* и у којим граматичким категоријама“, због чега, сматра он, „остаје да се, из практичних разлога, у основи примени употреба тога сугласника какав је у нашем књижевном језику“ (1971: 216).

іерей Георгіе Продановичъ (1761) (37); іерею Петра Ђурићъ 1813. 1814. 1815. (314); Иерей Стоиянъ (1854) (318); Иерей Станко Богданович 1855. (319).

Крајње /j/ означавало се једном од двије графемске варијанте, и са слитном ⟨й⟩ и десетеричким ⟨ї⟩, ⟨і⟩. Као што се из примјера може видјети, исти апелатив, записан у периоду од неколико година, у различитом графемском облику стоји уз исти антропоним *Димитрија Поповић*.

- (а) ерей Димитрия Поповић (1868) (32); ерей Димитрия Поповић (1875) (312);
- (б) ереї Дімітрїе Поповић (1870) (35); ереї Димитрия Поповић (320);
- (в) ерей Димитрия 1874 (311);
- (г) протоереї Танасие (32).

Називи љетњих мјесеци такође могу бити илустрација графемске разноврсности у обиљежавању овог сонанта у иницијалној позицији у ријечи.

иулия (317); ївнїа 1838. (321); Іуний мѣсѣц (33); юнию 8гъ 1854 годъ (324); іюния 16, 1862. (327); м(ѣсѣ)ца юния 2. день на 1865. године (336); 1869 года іюля 2 дня Москва¹⁷ (333).

Остављајући по страни овом приликом вокалске¹⁸ секвенце /je/, /ja/ и /ju/, наводимо и друге ријечи са /j/ у иницијалној (1), медијалној (2) и финалној (3) позицији ријечи.

- (1) Іѡсо ис Пиляка (318); Іеремя 1804. (314); Іово 1847. (34); хаћи Іове Мара 1849. (35);
- (2) Стойко, Алекса Сараилия 1854. (318); Коиѡвић 1854. (318); Архіерейскимъ, биѡградской 1813, 1814, 1815 (314); у Троицу 1856 (326);
- (3) ликуйте рай 1839. (349); тадай той 1834. (317); Овай 1862. (327); светоуспенской цркви 1868. (32).

3. „ЛАТИНСКО СЛОВО“

Први наноси латинског¹⁹ слова, како јоту назива сам реформатор српске ћирилице у Предговору *Српском рјечнику* из 1818, Вук С. Карацић, у записима чајничких богослужбених књига потичу из 1867. године. То је истовремено и прва потврда ојконима *Чаниче* / *Чаиниче* у новом графемском руху. Запис из Псалтира који је 1867. године придарен чајничком храму свједочанство је процеса продирања нове норме у стару графемску традицију коју ће кроз неколико деценија у потпуности смијенити. Док глас /j/ добија нови гра-

¹⁷ Посљедњи примјер представља запис забиљежен у Москви.

¹⁸ На примјер: купи е за гро|ш 48 одъ попа Евта Ђуровића (1854) (325); Ермонаху (1856) (326) итд.

¹⁹ „Може бити да се ј зато коме неће допасти што је Латинско; и то је ништа; ми имамо и више слова једнакије с Латинским, н. п. а, е, о, к, и т. д. а и Латинска су слова од Грчкије, као и наша“ [...] (Карацић 1966 [1818]: XI).

фемски статус у двије ријечи: Сеј и Чајничу, друге ријечи остају написане традиционалном графијом.

Сеј псалтир обрете се у Чајничу у краму пресјатия [!] дѣви Маріи на 1867 година 8ми Јуний мѣсѣц (33).

Историја спорења у вези са увођењем латинске²⁰ или „католичке“ јоте у српску азбуку богата је и свима добро позната. За ову прилику подсјетићемо само на то да је преузимање графеме ⟨j⟩ у циљу приближавања ћирилице латиници²¹ потекло од Јернеја Копитара, будући да је неколике године раније, 1814. године, ова замисао²² Вуку била непозната. „Савет за увођење латиничног j Вук је добио од Копитара, жељног да српско писмо што више удаљи од православне традиције. Будући да су у српској писаној традицији већ постојала потенцијална решења за спорни глас, укључујући и Мркаљево, у овој заиста непотребној Вуковој интервенцији свештеници су видели притисак католичанства на српску азбуку“ (Милановић, 2004: 121). Из тог разлога питање је колико је сврсисходно с аспекта стандардизованог српског језика и по критеријумима савремене фонологије испитивати графемске варијанте алофона /j/ у српском писаном наслеђу, имајући у виду да „теорија језичког планирања фаворизује графематску структуру са фололошким правописом“ (Tauli, 1968: 128). „Када се планира правопис неког језика који још увек нема традицију у књижевности, фололошко писање је, без сумње, најидеалније решење. Када се разматрају промене у постојећем графематском систему и ортографији, лингвистичке вредности не могу увек бити важније од друштвених, психолошких и других могућих облика утицаја“ (Нуорлуото, 2017: 75–76). Да су у вези са питањем српске азбуке политички чиниоци однијели побједу, те да је реформисана азбука представљала само једну од етапа у поку-

²⁰ Када је у питању термин *латинско*, треба имати у виду терминологију именовања писама у контексту фрањевачке дјелатности која је нарочито била интензивирана на географским просторима историјске Босне и Херцеговине током XVII и XVIII ст. Колико савремена научна терминологија може да представља анахрону појаву, и у којој мјери је латинско писмо било непознато овим просторима (Никитовић, 2021: 32), најбоље илуструје својеврсни латинични рукописни савјетник или упутство написано латинском дубровачком графијом под насловом *Nacin dobar Za pisati nasee domačke rici latinskimi slovi* (Летић, 2012: 145–150).

²¹ „У 18. веку заједно са руским црквеним језиком дошла нам је и руска црквена ћирилица, са свим знацима и са новим графичким карактером (грађански тип) који јој је по угледу на латиницу дао Петар Велики у Русији. Она се употребљавала код нас у 18. веку и у 19. веку све донде док ју свугде није истиснула Вуковица (дакле до 70 година 19. века). Вук је узео ту азбуку за основицу своје, само ју је, после извесних лутања од 1814. до 1818. у Српском Речнику од 1818. изнео потпуно реформисану [...]. Тако је (у друштву и под утицајем Копитаровим) узео из латинице J“ [...] (Белић 2000 [1920]: 257).

²² Године 1814. Вук је за /j/ у *Малој простонародној славеносерпској ѿјеснарици* (1814) употребљавао графему ⟨i⟩: моіом 28, іоште 27и сл. (Реметић, 1970: 57–58).

шају²³ њеног потпуног губљења, експлицитно је изрекао А. Белић коме није била страна идеја стварања нове²⁴ азбуке „која би у себи садржавала – у подједнакој мери – елементе обеју“ тј. ћирилице и латинице (Белић, 1934: 97). „Сама чињеница да се са српским књижевним језиком у XIX веку догодила Вукова револуција којом је прекинут континуитет са средњовековном језичком традицијом, што је био преседан у православној Славији, наметнула је савременој и славистици и лингвистици визуру са становишта Вукове победе“ (Суботић, 2004: 153).

Као самосталну графему²⁵ јоту не познају ни старословенске ни српскословенска азбука. У циљу ширег увида у тему закорачимо у словенску упоредну граматику. Кад је у питању исходишни систем прасловенског језика, у његовом саставу биле су и неслоговне варијанте секундарних високих вокала *i и *u, који су се, по ријечима Р. Бошковића, осамосталили и „до сугласника j и v, дошли тек доцније, у засебном животу појединих индоевропских језика“ (Бошковић, 2007: 30). Како подсјећа В. Станишић, централно питање у вези с којим је средином прошлог стољећа у палеославистици²⁶ вођена расправа била је палаталност, која одражава два битно различита приступа реконструкцији прасловенског фонолошког система и на којој, истовремено, почива и крупна структурна разлика између два словенска писма, глагољице и ћирилице. Крајњи закључак Н. Трубецког, „који је узбуркао духове у палеославистици тога времена“ јесте да јота, која се и данас по традицији употребљава у транскрипцији старословенског језика, „у глагољци није ничим обележавана зато што је уопште није ни било, већ је то био само пратећи изговор

²³ Па иако се испоставило да отпор стандардизацији новореформисане азбуке по фонетским начелима и на основици наредног језика дугорочно гледано није био успјешан, сматрам да није био узалудан. Да се најученији Срби тога времена, како писци тако и свештенство, нису тако снажно успротивили реформисању српске азбуке, крај XIX стољећа и наредне деценије су могле довести и до већих губитака на плану писма односно губитка ћирилице, о чему у духу југословенске идеје недвосмислено пише Александар Белић.

²⁴ Пошто по закључку А. Белића нема могућности да се једна од азбука, „латинска или ћирилска“, „протегну на цео наш народ“, он износи „трећи начин који би мирио суревњивост и који би донео победу и без победника и без побеђених. Неколико заједничких слова а остатак – на половину из једне азбуке, а на половину – из друге! То само по себи не би било немогуће. И латинска и ћирилска азбука сродне су по своме пореклу, јер обе се свде на грчку азбуку: не би било немогуће дати им после заједнички 'стил'“ (Белић, 2000 [1934]: 98).

²⁵ У латинском језику јота се добро чува иако се губи међу самогласницима, а иза сугласника најчешће прелази у слоготворно *u* (в. Mihaljević, 2002: 93).

²⁶ Расправа је вођена у контексту предложене парадигматике словенског писма Ј. Степанова засноване на реконструкцији најстаријег списка знакова глагољског писма, који је средином XX в. био понуђен у граматици старословенског језика Н. С. Трубецког (Trubetzkoy, 1954), а која је подстакла преиспитивање неких основних поставки у палеославистици (в. Станишић, 2008).

вокала у одређеним положајима“ (цит. пр. Станишић, 2008: 409). „Ћирилица за разлику од глаголице својим јотованим лигатурама свједочи о успостављању фонолошког статуса јоте у виду полувокала ј, који постоји и у савременим словенским језицима“ (Станишић, 2008: 412).

Са полувокалским фонолошким статусом /j/ чији изговор је условљен вокалским и вокалско-самогласничким секвенцама слажу се и савремени нормативисти. „Глас Ј је по артикулацији веома близак вокалу И, услед чега долази до правописних и изговорних алтернација и двојстава (*радио* ген. *радија*)“ (Пипер, Клајн, 2015: 24). „Када ј треба или не треба писати, одређује правописна норма“ (Правопис, 2014: 32). А правописна норма савременог језика каже да се „сугласник ј по правилу“²⁷ пише између самогласника: и-а, и-е, и-у“, а уз одређене изузетке не пише између самогласничких секвенци и-о, а-и, е-и, о-и, у-и и др. (в. Правопис, 2014: 32–35).

Вукова јота на чајничке географске просторе и ојконим Чаниче/Чаиниче/Чайниче заправо је стигла годину дана послје напријед поменутог записа – са Милисавом Станојевићем, „учитељем младежи чајничке“, „родом из Лознице“. Овај Вуков земљак оставио је три записа и то сва три у истој 1868. години – на Ђурђевдан, Видовдан и Михољдан. Година 1868. није случајна, она представља годину у којој је стандардизовани правопис однио побједу²⁸ над старом традицијом. Записи представљају драгоцјено свједочанство којом динамиком је Вуков стандардизовани правопис налазио примјену у тадашњој сјевернохерцеговачкој области и околним просторима. У првом запису (а) још увијек не налазимо латинску јоту у односном придјеву изведеном од чајниче, али је њоме исписан антропоним то јест презиме Станојевић. Поред ⟨й⟩ присутна је и графема *jaīi* у ријечи одостовѣрава. Од нових графема први запис садржи ⟨љ⟩, а такође ⟨ћ⟩ и ⟨ћ̣⟩. Видовдански запис (б) од новоуведених графема садржи само ⟨љ⟩, док су из старе писарске традиције преостали ⟨ј⟩, ⟨е⟩, ⟨џ⟩, ⟨ћ̣⟩, ⟨і̣⟩. Гласовна секвенца /je/ обиљежена је графемама ⟨џ̣⟩ и ⟨е̣⟩. Михољдански запис је готово у потпуности исписан реформисаном ћирилицом. Док у ђурђевданском запису у ријечи одостовѣрава *jaīi* још увијек заузима своју етимолошку позицију, михољдански запис ће на позицији *jaīia* имати *joīu*: одостовјерава. Из старе традиције преостало је само ⟨ш̣⟩ као и ⟨е̣⟩ у фонолошкој вриједности /je/ у глаголу ест. Стиче се утисак да је аутор

²⁷ Примјена фонетског начина писања, како примјећује П. Ђорђић говорећи о транскрипцији славеносрпског, не примјењује се досљедно у свим гласовним групама ни у савременом српском књижевном језику. „На пример, пре Вука се писало *шаин* и *шаиши*, а данас пишемо: *шаин* (турска реч!), али *шајиши*, иако се и у првој речи чује исто ј испред и као и у другој (Ђорђић, 1971: 218).

²⁸ Забрану употребе графема ⟨љ̣⟩, ⟨ћ̣⟩, ⟨ј̣⟩, самим тим и употребу Вукове реформисане ћирилице и фонолошког правописа коју је децембра 1832. г. донијела „Књажевско-српска канцеларија у Крагујевцу“, укинула је 1868. године Влада Кнежевине Србије (Младеновић, 2008: 473–481).

свјесно улагао напор да записи буду различито исписани – један старом ортографијом а други новом ортографском нормом. С обзиром на годину у којој их је написао, та претпоставка има мјеста. Што му је у сваком запису промакла понека графема или пак њихово одсуство у сплету коегзистирајућих ортографија, само је илустрација сложеног процеса фонолошко-графематског преумљења који је нова норма захтијевала. Док је своје занимање: учитељ написао са ⟨љ⟩, назив књиге ће ипак оставити у старој графији: Срблякъ, што неће бити случај у наредном запису у коме и назив књиге даје новом графичком: Минеј.

(а) Светоуспенске чайничке цркве одостовѣрава Милисав Станојевић учитељ родом из Лознице на Ђурђевдан 1868 год. (342)

(б) Срблякъ Свето Успенске Цркве чайничке 16 часова одъ Сараева удалѣне. Писао Милисавъ Станојевићъ Србјанаць Учитељ чайничке младежи у очи Видова дана год. 1868. при отпусту школскомъ на еданъ сатъ пре подне. (38)

(в) Ова књига именом „Минеј Празднични“ ест собственост Светоуспенске Цркве у Чајничу существујуће 16 сати од Сарајева удалѣне. Које одостовѣрава Милисав Станојевић учитељ младежи чайничке родом из Лознице вароши у Србској Кнежевини. На Миољдан 29/9 1868. год. у Чајничу. (329)

Најраније потврде Вукове јоте на овим просторима неће значити (потпуну) примјену нових правописних начела. Као што је познато, протекло је много деценија од „побједе“ начела Вуковог правописа до њихове примјене. И сам Вук дуго је писао мјешавином различитих правописних традиција. Искорјењивање вишестолетног графематског наслеђа из писане праксе Срба био је дугачак процес²⁹. Писатељи у административној кореспонденцији Цркве сналазили су се како су знали и умјели у настојању да заобиђу латинско слово. У запису из 1878. године, који описује смјењивање два царства – турског и аустроугарског³⁰ – на просторима некадашњих српских средњовјековних простора босанских великаша, Павла Радиновића и Сандаља Храњића, који је писан народним језиком, елементе црквеног правописа чине: ⟨ѣ⟩, ⟨ѥ⟩, ⟨ю⟩, ⟨ѡ⟩, ⟨і⟩. Гласовну групу /je/ јереј Димитрије Поповић означава са ⟨е⟩, /ju/ са ⟨ю⟩, или га испушта када не жели да употреби латинско слово као у рјечи воска.

²⁹ Не треба губити из вида да је процес био отежан и чињеницом да су Срби живјели у више држава, у Србији, Аустрији, Турској...

³⁰ О културном, антропогеографском и књижевном раду у контексту историјских прилика које су обиљежиле владавину двају царстава на простору Босне и Херцеговине в. Саџак, 2008: 387–402.

1878. го. септембра 23 дође аустроунгарска воска [!] у Чаниче тада нам е добро било када насъ избавише од проклети безбожи [!] турака и ѿдъ тада сам доста труда видиѡ за народъ и воску те за мою верносъ посло ми е златанъ крст са круномъ аустроугарски царъ и кра[љ] Фрањо Јос[иф] маја 22 данъ добиѡ сам га. [Димитрије] Поповић. (328)

У запису из 1874. године видимо и српскословенско широко ⟨е⟩, и предвуковски диграм ⟨љ⟩, за /љ/ палатално, потом ⟨я⟩, ⟨е⟩, ⟨ѣ⟩, ⟨й⟩, ⟨ѣ⟩, ⟨і⟩, као и јоту ⟨ј⟩. Како се унутар једног записа почињу преплитати стара правописна традиција са елементима реформисане азбуке, може се видјети из записа (1), (2), (3), (4), (5).

- (1) Знано буди када се црква прекрива 1874. и куршумомъ и доврши се новембра 19 те исте године са благословом Г. Господињ Прокопија митрополита херцеговачкогъ у сапомоћју народа православногъ покри се куршумомъ. Те године би настоятелъ ерей Димитрија Г. Прота Танасија Лазо Савићъ Василие Боровић назорници и православно опшество. (311)
- (2) На 24. авгѣста 1839. престависъ рабъ божи слѣжителъ церковни Прото(презвѣтеръ) Тодоръ Берићъ бившиѣ емѣ све законоисправно. 1839 године ово је ученика Митра Убавића итд. (322)
- (3) Одпоче се звоник 1893. 3ѣне јуна у Чаиничу правити. Сврши се 1898. (343)
- (4) На знање. 31. марта 1879. године у сат једанајест по турски пред вече подиже се звоно у вечи [!] воскресенија. // 1875. одъ 1 данъ м(есе)ца августа побѣнисе Србија. 1878. бой се одпоче са Аустријом. (345)
- (5) Ослужи се служба у старој цркви 20 јула 1891. и то кажу стари људи коим има по 80. годин живота да не памте до у то свои 80. г. вјека едном да је се служило. (347)

Да латинска јота није преломила само српски стандардни језик постајући вододјелница књижевног језика и писма у Срба, показује записивач породичне генеалогѣје Давидовића. Једна иста рука у периоду од 1865. до 1886. биљежила је у Псалтиру с послодовањем (Псалтирь съ толкованіемъ) динамику рађања дјѣце из овог рода, уз смјѣну правописних узуса.

1862. године м(ѣс)ца фебруара 2. данъ. Да се знаде кадасе родиѡ Сортињ синъ хаци Пера Давидовића изъ Чайнича и матере его Даше родомъ изъ Фоће ѿд Зећевића. Писа Симо Давидовић у пола саата по 12 увече у Чайничу по турском. (337)

Сия книга велики толковани псалтирѣ мене Сима Давидовића изъ Чайнича. Писа 26. септемра на 1865. Знано буди када хаџи Перо Давидовић изъ Чайнича на с(ве)ти Ерусалимъ пошо е сретно ѿдавде изъ Чайнича на с(ве)тога Саву м(ѣс)ца јануария 14. день 1865. и дошо е амо ѿпетъ м(ѣс)ца јуния 2. день на 1865. године опетъ и казива да е у Солуну ѿнамо паѿ снѣгъ ѿдъ 12 педли и да е вѣтаръ ѿборио 3 шерефе чаміе 1869го. Писа Симо Давидовић 16. септемра на 1865. године у Чайничу. (336)

На 1867. године м(ѣс)ца фебруара 5. данъ у Чайничу да се знаде када се роди Настасия Митра Давидовића шћи из Ђайнића и матере его Анђе родомъ изъ Ђајнића. Писа Симо Давидовић у 9. саати и по у недѣљу ујутру рођена. (338)

На 1870. године м(ѣс)ца фебруара 15. данъ да се знаде када се роди Давидъ синъ Сима Давидовића из Ђајнића и матере его Стѣпаніе родомъ изъ Фође ѿдъ Петровића и саатъ 4. и по ноћи на месне покладе. Писа Симо Давидовић; На 1870. године м(ѣс)ца августа 20. данъ да се знаде кадасе роди Самоило синъ Митра Давидовића и матере его Анђе роди се у сатъ 6. и 3. ћерекъ дана по турском. Писа Симо Давидовић. (339)

На 1873. го м(ѣс)ца фебруара 16. данъ да се знаде када се роди Анна шћи више ређеногъ Митра и Анђе 1873 го. фебруара 16 у саат 11 и по увеће. (340)

На 21ог јулија 1886. год. у понеђельник ујутру роди се син Сортов крсно име Неђелько, мајчино име Јелка Фочанка. Некаје сретно нека се множи племе Давидовића. Чајниче 31ог/8ог 1886 год.; Године 1910. 6. септембра родило се прво дијете Недељка Давидовића и Данице рођене Вуковић из Мостара (срп. учитељице) „Петар“. год. 1912. родила се Љубица кћерка а умре 16 септембра ратне године 1914 и сахрањена у гробу пок. Симе Давидовића. год 1914. Пги дан Васкрса роди се Пга кћер Душанка. Године 1922. 8 децембра родила се трећа кћер Дивна коју је отац пок. Недељко много волио. (341).

И док је 70-их и 80-их година и било колебања и преплитања правописних традиција, дотле је посљедњом деценијом XIX стољећа суверено корачала Вукова реформисана азбука.

Стјепан Дамјанчић служи у цркви 1888 у двадстој години шниме Марјан Милкеновић Лазо Миловић Коста Савић служи у овој цркви 1896. г [...] Служије ову цркву Сорто Давидовић Маријан Маловић Глиша Буровић године 1897. (330).

Стара словеса, закратко, остајала су још само у траговима мастила неког пера из реда црквене јерархије, уз чињеницу да су богослужбене књиге у том времену добијане на дар од Земаљске владе из Сарајева.

За цркву Заборачку въ храмъ Вознесенія Хрїстова. У Мостару 2 октомбра 1893. АЕ и Митрополит херцеговач-захолмски Серафимъ. (348)

Испод записа исписано другом руком: Ово св. Евангелије својина је српско-православног храма св. Вознесенија Христова на Заборку, а добивено је на дар од Босан. херцеговачке земаљске Владе из Сарајева.

4. КА ЗАКЉУЧКУ

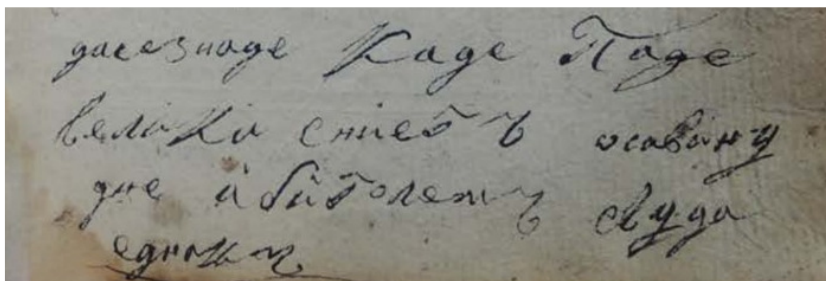
Прва потврда ријечи *Чајнице* у записима књига Чајничке ризнице налази се у запису из 1578. године на Четворојеванђељу попа Оливера (1513), а посљедњи примјер без Вукове јоте, која ће суверено корачати стандардизованим српским правописом, забиљежен је на самом крају деветнаестог стољећа. Другачије речено, први ојконом са јотом забиљежен је 1867. године: „у *Чајничу*“ (33), док посљедњи без јоте: „у *Чаиничу*“ (343) припада 1898. годишту. Осим графематски трообразног ојконима *Чаниче/Чаиниче/Чайниче*, и од њега насталог односно-присвојног придјева *чайнички / чаинички / чанички*, примјерима које смо изнијели у раду илустрована је динамика и хронологија смјене старе правописне традиције новом стандардизованом азбуком у којој је полувокал³¹ /j/ задобио фонолошко-графематски статус.

Овај кратки оглед потврђује у науци добро познат историјски значај записа. Књиге Чајничке ризнице, поред осталог, записима свједоче смјену правописних традиција која је потрајала читаво XIX стољеће. На основу записа закључујемо да је протекао готово читав један вијек док Вукова јота није прихваћена у црквеноадминистративном дискурсу на цјелини српских етничких и културолошких простора. Једна иста књига, записи једне руке, генеалогичка једног истог родословног стабла, огледало су и одраз културноисторијских чинилаца који су се преламали и кроз чајничку свакодневницу. Док је на предњем поткоричном листу писало – „Овај Типиконъ принадежи Свето Успенско сеи Церкви Храма Христова“, на задњем поткоричном листу – 1875. одъ 1 данъ м(есе)ца августа побънисе Србиа. 1878. бой се одпоче са Аустријом (345), на полеђини истог листа стоји запис – На знање. 31. марта 1879. године у сат једанајест по турски пред вече подиже се звоно у вечи [!] васкресенија (344).

³¹ Рукописном језиком грађом заступљена епоха XVIII и XIX ст. у записима црквених књига може бити плодно тло за системска испитивања фонолошког статуса полувокала /j/ у књижевним језицима код Срба прије стандардизације. Гласовне секвенце /ae/, /oe/, /ie/, /oi/, /ie/ и др.: Сараџевски 1862. (327); тврџица, 1854 (324); Троице 1856. (326); СѸстоиѣ 1854 (324); ГеѸргіе (1761) (37); парохіе 1854. (325) и др., подлегле су новим правилима писања која су се, ако погледамо правописне приручнике, мијењала и кроз XX стољеће.

Записи доносе биљешке тешких друштвених околности под туђинском владавином, извјештаје о глади која је узимала свој данак, цијенама жита, приложништву, ходочашћу и др. Временске прилике и неприлике одражавале су се на економско стање, па су пресудан значај, с разлогом, у економији домаћинства задобијале суше и сњегови од којих су зависили приноси и човјекова егзистенција. Тако је и у Чаиничу, као и другдје, „сниегъ“ падао и кад му јесте и кад му вријеме није.

паде велик сниегъ и дрѣловихъ стащє єі дана (Зк); Велики сниегъ паде фер-фара 17. и помете и изасипа кѣће і ѡвце и чобане и пѣтнике и сватове 1839. у велике планине и у жупе на много мѣста. (316); тада паде великъ сниегъ вторе неделе поста великога на 1840. (Зљ); да се знаде каде паде велики сниегъ ѡ савину дне и би големъ свуда еднаки (Зј); да е у Солуну ѡнамо паѡ сниегъ ѡдъ 12 педли (336).

Слика бр. 13. Запис листа 101а, Псалтир с последовањем (Зј).

Па иако се на ортоепском плану баш ништа није промијенило, у планинским предјелима старе Херцеговине „сниегъ“, у прошлости биљежен и на *Васкрсење* и Ђурђевдан, окопнио је трајно. У XX стољећу на празник *Васкрсења* Господњег у новом графемском руху пао је и наставио да пада „снијег“.

Прве године трећег миленијума на празник Васкрсења Господњег паде снијег 10 цм; 1914 на Велики Петак падао је снијег; 3/IV 1947 на Цвијети пао велики снијег. (350).

Извори

- За: Пролог стиховни за летњу половину године (март–август), л. 103 б, Чајниче 2.
Зб: Требник 1737. година, л. 162а, Чајниче 7.
Зв: Пролог стиховни за летњу половину године крај XVI века – непотпун, л. 31б, Чајниче 8.
Зг: Октоих првогласник, прва половина XV века – непотпун, л. 31б, Чајниче 9.
Зд: Четворојеванђеље попа Оливера, 1513. година. 406 б, Чајниче 12.
Зђ: Псалтир с последовањем 1495, л. 25б, Ч СРБ 2 (бр. 13).
Зж: Исто, л. 101б.

- Зз: Исто, л. 104б.
Зи: Исто, л. 210а.
Зј: Исто, л. 100б.
Зк: Исто, л. 101а.
Зл: Исто, л. 111а.
Зљ: Исто, л. 3а.
Зм: Октоих првогласник 1494, л. 101 б, Ч СРБ 1 (бр. 12)
31: Тупиконъ. Въ Москвѣ, дѣтѣ [тј. 1695]. предњи поткорични лист. Ч17-5
32: Исто. Полеђина потк. листа. Ч17-5
33: Ψαλτηριον Δαβιδ του Προφητου, και Βασιλεως : μετα και των Ωδων / νεωστι τυπωθεν και ... διορθωθεν παρα Αλεξανδρου Καγκελλариου. – Ενετησι : Παρα Αντωνιω τῷ Βορτωλι, 1740, полеђина насловне странице. Ч18-II-1
34: Ευαγγελιον το ιερον και η Αποκαλυψις Ιωαννου. – [Венеција] : Παρα Νικολαω Γλυку, αψμε [тј. 1745]. Предњи поткор. лист. Ч18-I-1
35: Исто, унутр. стр. задњих корица Ч18-I-1
36: Ψαλтирь. Въ ... Кіево-Петерской Лаврѣ, дѣтѣ [тј. 1747]. Задњи поткор. лист. Ч18-I-2
37: Правила молебная с(ва)тыхъ сербскихъ просвѣтителѣй. напечатана во еп(т)с|к(о)пїи Рымнической, дѣтѣ [тј. 1761]. Доње маргине. Ч18-II-2
38: Исто, први предњи поткор. лист. Ч18-II-2
39: Книжница [!] сѣа зборникъ именованъ то естъ нѣкоторыхъ моленій на всакъ день потребныхъ собраніе - Вѣ Венецій : [Пано Теодосиу], дѣтѣ [тј. 1792]. Унутр. стр. предњих корица. Ч18-I-6
310: Собраніе разнихъ недѣльныхъ и празничныхъ нравочителныхъ Поученій : въ трехъ частехъ по осоеъ состоящее. – Въ ... Вѣннѣ : при Стефанѣ Бл(а)городномъ ѿ Новаковичѣ, дѣтѣ [тј. 1793]. Полеђина насл. листа. Ч18-IV-4
311: Слѣжебникъ. – Въ ... Бѣдинѣ, дѣтѣ [тј. 1799]. Унутр. стр. предњих корица. Ч18-IV-5.
312: Исто. Предњи поткор. лист. Ч18-IV-5
313: Исто. Полеђина насл. листа. Ч18-IV-5
314: Исто. Полеђина насл. листа. Ч18-IV-5
315: Исто. Полеђина насл. листа. Ч18-IV-5
316: Исто. Полеђина насл. листа. Ч18-IV-5
317: Исто. Лист 146б. Ч18-IV-5
318: Слѣжебникъ. – Въ ... Бѣдинѣ: [Штампарија Пештанског универзитета], дѣтѣ [тј. 1799]. други примјерак. Задњи поткор. лист. Ч18-IV-6
319: [Ирмологиј. – Москва, 17??]. Предњи поткор. лист. Ч18-II-6
320: Правилъ иже во с(ва)тыхъ ѳ(т)ца нашего Спврїдона, Архїеп(н)|с|к(о)па Трндн-ѳантскаго Чѣдотворца / собранное изъ Минѣа и изъ иныхъ Греческихъ переводовъ, Вїкентїемъ Ракитѣмъ Иеромонахомъ Фенеткимъ, при Ц(є)ркви сего с(ва)таго Спврїдона, свщїа въ свокодномъ Градѣ и пристанищѣ Трїестѣ. – Въ Венеціи : При Пани Феодосїекомъ, 1802. Предњи поткор. лист. Ч19-II-1.
321: Мѣсацословъ. – Въ градѣ Бѣдинѣ : [б. и.], дѣтѣ [тј. 1807]. Унутр. стр. предњих корица. Ч19-I-2.
322: Исто. Предњи поткор. лист. Ч19-I-2.

- 323: Исто. Полеђина истог листа. Ч19-I-2.
- 324: Послѣдованіе Молебныхъ пѣній. — Бъ Бѣлградѣ : Бъ Тѣпографѣн Княжеско-Сербской, дѡлн [тј. 1838]. Лист 2б. Ч19-III-3.
- 325: Исто. На доњим маргинама континуирано. Ч19-III-3
- 326: Исто. Лист 123б. Ч19-III-3.
- 327: Чалтирь. — Бъ ... Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡлд [тј. 1844]. На горњим маргинама континуирано. Ч19-III-4.
- 328: Чалтирь. — Бъ ... Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡлн [тј. 1848]. Лист 457б. Ч19-IV-2.
- 329: Минія : содержащаа въ себѣ сѣзбы Г(о)с(по)дскиѣ и Б(о)городичныѣ праздникоѣ, и с(ва)тыѣ избранныѣ. — Бъ ... Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡлн [тј. 1853]. Предњи поткор. лист. Ч19-II-8.
- 330: Исто. Предњи поткор. лист. Ч19-II-8.
- 331: Пентікостаріонъ еже естъ Патдесатница. — Бъ ... Бѣеннѣ : [Царско-кравлевска дворска и државна штампарија], дѡне [тј. 1855]. Предњи поткор. лист. Ч19-IV-6
- 332: Минія окцаа. — Бъ ... Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡлн [тј. 1856]. Унутр. стр. задњих корица. Ч19-II-11
- 333: Сѣащенное евангеліе. — Бъ Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡлн [тј. 1857]. Лист 1 прве фол. Ч19-IV-10
- 334: Требникъ. — Бъ Бѣлградѣ : Бъ книгопечатни Княжества Сербѣи дѡни [тј. 1858]. Лист 232б. Ч19-II-13
- 335: Трѣодъ цвѣтнаа: [Пентікостаріонъ еже естъ Патдесатница]. — Бъ ... Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡѣа [тј. 1861]. Предњи поткор. лист. Ч19-III-10
- 336: Чалтирь съ толкованіемъ. — [Кијев] : Бъ ... Кіево-Петерской лаврѣ, дѡѣа [тј. 1861]. Унутр. стр. предњих корица. Ч19-IV-11
- 337: Исто. Унутр. стр. задњих корица. Ч19-IV-11
- 338: Исто. Унутр. стр. задњих корица. Ч19-IV-11
- 339: Исто. Унутр. стр. задњих корица. Ч19-IV-11
- 340: Исто. Унутр. стр. задњих корица. Ч19-IV-11
- 341: Исто. Унутр. стр. задњих корица. Ч19-IV-11
- 342: Чалтирь съ толкованіемъ. — [Кијев] : Бъ ... Кіево-Петерской лаврѣ, дѡѣа [тј. 1861]. Други примјерак. Задњи поткор. лист. Ч19-I-7.
- 343: Чалтирь. — Бъ ... Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡѣв [тј. 1862]. Задњи поткор. лист. Ч19-III-11.
- 344: Тѣпѣконъ сѣсть Оуставъ. — Бъ ... Москвѣ : Бъ Синодальной тѣпографѣн, дѡѣв [тј. 1862]. Задњи поткор. лист. Ч19-IV-13.
- 345: Исто. Задњи поткор. лист. Ч19-IV-13.
- 346: Минія : мѣсацъ маій. — [Кијев] : Бъ Кіево-Петерской лаврѣ, дѡѣс [тј. 1866]. Доње маргине континуирано. Ч19-III-19.
- 347: Минія : мѣсацъ іулій. — [Кијев] : Бъ Кіево-Петерской лаврѣ, дѡѣф [тј. 1869]. Предњи поткор. лист. Ч19-III-32.

- 348: Священное евангеліе. — Во градѣ Сараевѣ : издѣніемъ и печатнымъ тисненіемъ Правительства боснійско-херцеговинскаго, дѣлѣ [тј. 1890]. Предњи поткор. лист. Ч19-IV-18;
- 349: Книга дѣланій и посланій свѣтыхъ апостолѣ. — Во градѣ Сараевѣ : издѣніемъ и печатнымъ тисненіемъ Правительства боснійско-херцеговинскаго, дѣлѣ [тј. 1892]. Предњи поткор. лист. Ч19-IV-20
- 350: Пентікостаріонъ еже естъ Пятдесятница. — Въ ... Вѣннѣ : [Царско-княжеска дворска и државна штампарија], дѣлѣ [тј. 1855]. Предњи поткор. лист. Ч19-IV-6.

- Војновић, Ж. (2025). Црквенословенска штампана књига библиотеке цркве Успења Пресвете Богородице у Чајничу (16–19. век). *Српски рукописи и старе шtamпaнe књигe Свeтoуcтaнoвeнскe црквe у Чајничу: кaтaлoг*.
- Лазић, М. (2025). Каталог ране српске штампане књиге из цркве Успења Пресвете Богородице у Чајничу. *Српски рукописи и старе шtamпaнe књигe Свeтoуcтaнoвeнскe црквe у Чајничу: кaтaлoг*.
- Убипарип, М. (2025). Рукописне књиге цркве Успења Пресвете Богородице у Чајничу. *Српски рукописи и старе шtamпaнe књигe Свeтoуcтaнoвeнскe црквe у Чајничу: кaтaлoг*.

Литература

- Белић, А. (1999). *Историја српској језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић, А. (2000). Ђирилица. *Упоредна словенска лингвистика 1*. Други том. Изабрана дела Александра Белића. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства [1920], 255–257.
- Белић, А. (2000). Нова азбука. *О различитим пишанима савременој језика*. Изабрана дела Александра Белића. 13. том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства [1934]. 97–98.
- Бјелаковић, И. (2019а). Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина 18. века). Језичке јединице српског језика у систему и контексту. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 48/1, 89–101.
- Бјелаковић, И. (2019б). Језик докумената Архива манастира Савине (18. век). *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас*. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године. Ј. Стојановић (ур.). Подгорица – Нови Сад – Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Матица српска, Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 515–526.

- Бјелаковић, И. (2021). Језик Тефтера Хаџи Гавра (1684-1751). *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне, Хума и Травунице*. З. Никитовић (ур.). Бања Лука – Источно Сарајево: Филолошки факултет и Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци – Филозофски факултет Универзитета Источно Сарајево, 379–398.
- Бошковић, Р. (2000). *Основи ујоредне граматике словенских језика*. Београд: Требник.
- Војновић, Ж. (2024). Црквенословенска библиотека у Чајничу у оквиру богослужбеног система Српске цркве (16–19. век). *Српски средњовјековни сјоменици из Босне и Хума. Проучавање Чајничкој јеванђеља*. Прир. З. Никитовић, В. Топаловић. Бања Лука – Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске – Српска православна црква Митрополија дабробосанска, 387–411.
- Грицкат, И. (1966). У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика. Поводом иницијативе Матице српске да се састави речник књижевног језика славеносрпског периода. *Зборник за филологију и лингвистику IX*, 61–67.
- Драгин, Н. (2007). *Језик Теодосијевој житији Св. Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет.
- Ђорђевић, П. (1971). *Историја српске ћирилице: палеографско филолошко прилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- Ивић, П. (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Ивић, П. (1990). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 19/2, 5–14.
- Ивић, П. (1997). Језик Г. Стефановића Венцловића и српски говори око Будимпеште. *Hungaro-slavica. Studia in Honorem Stephany Nyiomarkay*, 97–100.
- Јерковић, В. (1975). *Палеографска и језичка истраживања о Чајничком јеванђељу*. Нови Сад: Матица српска.
- Карацић, Вук С. (1966). *Српски рјечник*. Сабрана дела Вука Карацића. Књига друга. Прир. Павле Ивић. Београд: Просвета [1818].
- Комадановић, П. (1892). Патриције Комадановић. Српско-православна стара и нова црква у Чајничу. *Босанска вила. Лист за забаву, поуку и књижевност*, број 26, година VII, 20. септембра. Сарајево: Божићар Никашиновић, 406–408.
- Лазевић, М. (2024). Српске инкунабуле и палеотипи из ризнице Цркве Успења Пресвете Богородице у Чајничу. *Српски средњовјековни сјоменици из Босне и Хума. Проучавање Чајничкој јеванђеља*. Прир. З. Никитовић, В. Топаловић. Бања Лука – Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске – Српска православна црква Митрополија дабробосанска, 369–386.

- Летић, Б. (2012). Атрибут српски за језик и писмо у старим документима и књижевним делима. *Језик и писмо у Републици Српској*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књига XXIV. Одјељење књижевности и умјетности. Књига 13, 135–150.
- Милановић, А. (2004). *Крајња историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Младеновић, А. (1962–1963). Знак ј у перспективи предвуковског ћириличног правописа. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига VII. Универзитет у Новом Саду, 46–52.
- Младеновић, А. (2008). *Историја српског језика: одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа.
- Момировић П. (1956). Стари рукописи и штампане књиге у Чајничу. *Наше старине*, 3, 173–177.
- Никитовић, З. (2021). Српски језик на просторима историјске Херцеговине и Босне. Преглед споменика. Бања Лука: Филолошки Универзитет у Бањој Луци.
- Никитовић, З. (2024). О феномену преименовања српских средњовјековних богослужбених књига. *Српски средњовјековни споменици из Босне и Хума: проучавање Чајничког јеванђеља*. Прир: З. Никитовић, В. Топаловић. Бања Лука – Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске – Српска православна црква Митрополија дабробосанска, 99–120.
- Никитовић, З. (2025). Икавски рефлекс јата као једна од одлика српског језичког идентитета. *Српски духовни идентитет*. Прир. Д. Бранковић. Академија наука и умјетности Републике Српске – Српска академија наука и уметности, 161–183.
- Ноурлуото, Ј. (2017). *Језик Јована Сшејића. Дојринос историји стандардног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Вукова задужбина – Матица Српска.
- Пипер, П. и Клајн И. (2015). *Нормативна грамика српског језика*. Ијекавско издање, измијењено и допуњено (према другом екавском издању). Нови Сад: Матица Српска.
- Правопис (2014): *Правопис српског језика*. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица. Нови Сад: Матица Српска.
- Реметић, С. (1970). О графици и правопису Вукове „Пјеснарице” из 1814. године. *Прилози проучавању језика*, књ. 6, 56–66.
- Саџак, М. (2008). Књижевни почеци код Срба у Босни и Херцеговини. *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 387–402.
- ССЧј (2024). *Српски споменици из средњовјековне Босне и Хума. Проучавање Чајничког јеванђеља*. Прир: З. Никитовић, В. Топаловић. Бања Лука – Сарајево: АНУРС – Српска православна црква Митрополија дабробосанска.
- Станишић, В. (2008). О неким културноисторијским слојевима словенске писмености. *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 403–414.

- Стојановић, Ј. (2002). *Орфографија и језик Бјелойолској четворојеванђеља (13/14. вијек)*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Суботић, Љ. (1989). *Језик Јована Хацића*. Нови Сад: Матица српска.
- Суботић, Љ. (2003). Критички приступ проучавању историје (српског) књижевног језика. *Српски језик* VIII/1–2, 99–110.
- Суботић, Љ. (2004). Из историје књижевног језика: „питање језика”. *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, 142–191.
- Толстој, Н. И. (1981). Конкуренција и коегзистенција норми у књижевном језику XVIII в. код Срба. *Научни састај слависта у Вукове дане*, 10/1, 33–40.
- Унбегаун, Б. (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица Српска – Орфелин.

- Krečmer, A. (1990). Nekoliko napomena povodom 30-godišnjeg istraživanja jubileja istraživanja slavenosrpskog doba. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, 221–228.
- Mihaljević, M. (2014). Milan Mihaljević. *Slovenska poredbena gramatika. 1. dio Uvod i fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.

Зорица Никитовић

КОГДА ЧАИНИЧЕ ПРЕВРАТИЛОСЬ В ЧАЈНИЧЕ?

Очерк о ѱоте Вука Караджича в записях на рукописных
и печатных книгах чайничской ризницы

Резюме

Предметом исследования в данной статье является способ фиксации ойконима Чајниче и образованного от него относительно-притяжательного прилагательного в записях на рукописных и печатных книгах в Ризнице Церкви Успения Пресвятой Богородицы в Чайниче. Исследованием охвачено около шестидесяти записей написанных в период с 1578 по 1898 год. Кроме того что в настоящей работе представлены фрагменты записей и избранные снимки, на примерах иллюстрируется сосуществование элементов различных лингвистических традиций в одном и том же тексте и хронология смены старой орфографической традиции реформированной азбукой Вука Караджича.

Первое упоминание слова Чајниче встречается в записи из 1578 года на Четвероевангелии попа Оливера (1513), а последний пример без латинской ѱоты Вука Караджича зафиксирован в самом конце 19 века. Другими словами, первый ойконим с ѱотой зафиксирован 1867 года: „у Чајничу“ (33), пока последний без ѱоты „у Чаиничу“ (343) датируется 1898 годом. Кроме троякого написания ойконима Чаниче/Чаиниче/Чайниче и образованного от него относительно-притяжательного прилагательного чайнички / чаинички / чанички, на примерах, приведённых в статье, иллюстрирована динамика и хронология смены старой орфографической традиции новой стандартизированной азбукой, благодаря которой полугласный /j/ получил статус графемы. На основании записи мы заключаем, что прошёл целый век, прежде чем ѱота Вука Караджича не стала общепринятой в церковно-административном дискурсе в рамках всего единого сербского этнического и культурного пространства.

Ключевые слова: Чаиниче, записи, графема, орфография, полугласный /j/, орфографическая традиция, латинская буква, стандартизация